

Populisme i det klassiske Athen

af Christopher Herdan Hedetoft

Moderne statsledere som Brasiliens Jair Bolsonaro, USA's Donald Trump, Storbritanniens Boris Johnson og Ungarns Viktor Orbán er blot nogle af de magtfulde personer som mange medier, politiske kommentatorer og forskere nu identificerer som populist. Populismens fremmarch i nutidens politik har vakt bekymring i vide kredse, da populisternes retorik og beslutninger efter manges mening udgør en alvorlig trussel mod demokratiet. I en tid med en veritabel overflod af information og 'fake news' om folkelig furore og politiske kontroverser er vi nødt til at forstå forholdet mellem populisme og demokrati bedre. Vi har måske brug for et historisk perspektiv, der kan sætte vores samtid og omverden i relief. Eksisterede det som vi i dag beskriver som populistisk praksis, i en førindustriell demokratisk stat – og hvis ja, hvilken form antog den så? På baggrund af relevant forskning og populisme-teoretisk litteratur undersøger jeg i denne artikel et udvalg af politisk orienterede kilder fra Athen for at påvise eksistensen af populisme i bystaten og samtidig foretager jeg en analyse af retorik, ledelse og magtforhold i det klassiske Athens direkte demokrati (508–323 f.v.t.).¹ Artiklen vil i første omgang tage udgangspunkt i to nedsættende skildringer af den omstridte athenske taler og general Kleon i henholdsvis Aristofanes' *Kavaleriet* og hos Thukydid. Herudover vil retstaler holdt for athenske nævninge også blive inddraget i analysen for at undersøge, om og hvordan populisme kunne passe ind i det politisk-juridiske system i Athen. Men før vi kan gå videre med dette, er det nødvendigt med en definition og afklaring af begrebet populisme.

Hvad er populisme?

Begrebet 'populist' bruges ofte i nyhedsmedierne om forskellige politikere og offentlige personer, typisk med nedgørende konnotationer, men det anvendes ofte skødesløst og der gives sjældent en nærmere forklaring af termens oprindelse eller betydning. Ordet

1. Alle årstal herefter er f.v.t, med mindre andet er angivet eller fremgår tydeligt af sammenhængen.

'populisme' er afledt af det latinske *populus*, som betyder *folk* eller *folkeslag*.² Folket er hos populister det essentielle legitimationspunkt. Hovedpointen er, at populisme handler om mobiliseringen af folket mod eliten. Fordi begrebsdannelsen og konstruktionen af et kernefolk er så centralt i den populistiske tankegang, argumenterer visse forskere for, at populisme er en uundgåelig del af demokrati.³ Da 'populisme' er en moderne term af latinsk oprindelse, findes ordet naturligvis ikke i de klassiske græsk-sprogede kilder. Til trods for fraværet af et klassisk græsk ord for begrebet og til trods for det faktum, at moderne fænomener som nationalisme og globalisering, der er tæt forbundne med populistiske tendenser og udviklinger, dårligt kan dokumenteres i det klassiske Athen, bør man ikke automatisk udelukke muligheden for eksistensen af populistisk diskurs og handling i en stat, hvor enhver borger kunne gøre krav på at tale på folkets vegne.

Den tyske politolog Jan-Werner Müller søger i bogen *What is Populism?* (2016) med udgangspunkt i moderne demokratier og begivenheder at afklare, hvordan man identificerer politisk praksis og adfærd som populisme. Ifølge Müller skal en politiker udvise flere træk, før man med rette kan karakterisere personen som populist. Først og fremmest stiller populistten sig næsten altid kritisk an over for eliten, altså en given stats økonomiske, politiske og intellektuelle overklasser. Populisten opererer altså med et skarpt skel mellem folk og elite. Hermed udfordrer populistten som folkets påståede beskytter den etablerede magt og status quo og lover at gøre folket til den suveræne magthaver, hvis det stemmer ham eller hende ind i forskellige embeder.⁴

Ud over at være antielitær er populistten, mener Müller, også antipluralistisk, hvilket betyder, at man italesætter sig selv som den eneste moralske repræsentant for 'det sande folk'.⁵ Antipluralisme er en moralistisk tankegang, der afviser alle andre politiske partier som legitime alternativer og ekskluderer som falske og amoralske de dele af befolkningen, der modsætter sig eller ikke støtter populistpartiet – altså er de ikke en del af det sande, moralske folk. Ud fra denne logik er populistten ikke blot en repræsen-

2. Egentligt optræder termen for første gang i forbindelse med moderne partier hos det kortlivede venstreorienterede landbrugsparti Populist Party i USA i slutningen af 1800-tallet. Her har begrebet ingen negativ medbetydning, og 'populist' betyder folkeparti, og får som sådan en demokratisk positiv klang.

3. Canovan (1999) 4; Decker (2003) 47-8.

4. Müller (2016) 26-27.

5. Ibid. 3-4.

tant for folket, men også selv en integreret del af folket. For at være populistisk skal man altså udvise særlige adfærds- og talemønstre og politiske metoder. Populisme som politisk ideologi og praksis er en teoretisk og til tider normativ konstruktion udarbejdet af flere forskere som fx Müller gennem årtier.⁶

I nogenlunde lighed med Müllers analyse beskriver de to politologer Cas Mudde og C.R. Kaltwasser populisme som: "A thin-centred ideology [tynd ideologi] that considers society to be ultimately separated into two homogenous and antagonistic camps, 'the pure people' versus 'the corrupt elite,' and which argues that politics should be an expression of the *volonté générale* (general will) of the people".⁷ Når Mudde og Kaltwasser kalder populisme en 'tynd' ideologi mener de, at dens politiske og sociale målsætninger hverken er omfattende eller veldefinerede nok til at udgøre en fuldt udviklet ideologi, men at den sagtens kan komplementere andre fuldblods ideologier som fx socialisme (tænk blot på Venezuelas præsidenter Hugo Chávez og Nicolás Maduro) og nationalkonservatisme (Brasiliens præsident Jair Bolsonaro). Det bør dog bemærkes, at Mudde og Kaltwassers forståelse af populisme har mødt modstand i nyere tekster om emnet.⁸ Visse forskere er blandt andet uenige i, at populisme blot er en supplerende politisk praksis og verdensanskuelse til større ideologier, og mener i stedet, at populisme i visse lande (fx Ungarn) godt kan opfattes som et fuldgældigt ideologikompleks. I modsætning til synet på populisme som "thin-centred" ser denne tilgang snarere fænomenet som "hard populism".⁹

På trods af at det ofte hævdes, at politikere forsøger deres populistiske tendenser, så snart de har erobret magten, argumenterer Müller for det modsatte.¹⁰ Efter hans mening er populisme sjældent kun et middel til politisk magt og status; det er i høj grad også et reelt udtryk for de ideer, som populistten har i sinde at implementere, hvor

6. For den teoretiske formning og afgrænsning af populisme i andre værker, se Ionescu og Gellner (1969) 1-5; Arditì (2005) 72-98; Mouffe (2005) 50-71; Jansen (2011) 75-96; Mudde & Kaltwasser (2013). Det er værd at notere, at disse forskere ikke alle er enige om deres perspektiv på populisme som enten en bevægelse, ideologi, stil, eller diskursiv logik.

7. Mudde & Kaltwasser (2017) 6. Ideen om *volonté générale* og folkesuveræniteten stammer fra Jean-Jacques Rousseau.

8. Ágh (2016); Aslanidis (2016); Kürti (under udgivelse).

9. Ágh (2016), 24-25.

10. Müller (2016) 41. For dette synspunkt jf. Kuehl (2017) <https://postpressmag.com/articles/2017/shifting-from-populism-to-pragmatism/>; Just (2017) <https://blog.cbs.dk/dbp/2017/01/30/power-to-the-people-what-happens-when-populists-take-office/>.

urealistiske de end er.¹¹ Skønt Müller ikke definerer populisme som en nationalistisk strømning, er denne sammenhæng underforstået gennem hele værket, og andre forskere påpeger da også den tætte forbindelse mellem populisme og nationalisme.¹² I sin diskussion forholder Müller sig normativt til populisme, idet han ser den som en faretruende tendens, der bør imødegås på demokratisk vis: "The danger is populism – a degraded form of democracy that promises to make good on democracy's highest ideals ('Let the People Rule!')." ¹³

Denne værdiladede måde at anskue populisme på er heller ikke usædvanlig at finde hos andre forskere eller opinionsdannere.¹⁴ Jeg vil dog forsøge at undgå at tage moralsk og subjektiv stilling til populisme og i stedet anskue fænomenet som en underkategori af politisk virke inden for det demokratiske system. Derfor vil jeg ikke fuldstændigt ukritisk benytte mig af Müllers værk, men kun anvende hans mere nøgterne iagttagelser om populisme i min analyse.

På godt og ondt ser det foreløbigt ud til, at populismen er kommet for at blive. Men er populisme overhovedet så nyt og pludseligt et fænomen, som man måske kunne tro? Jeg vil argumentere for, at nutidens udfordringer med populisme kan inspirere os til at se på det direkte demokrati i Athen på en ny måde.

Kort om forskningen

Det skal med det samme bemærkes, at der egentlig ikke foreligger nogen forskning om populisme i antikkens Athen.¹⁵ Men der findes naturligvis en række studier, der kan bidrage væsentligt til diskussionen af emnet. Overordnet set vil den del af forskningen, der beskæftiger sig med (politisk) ledelse, retorik, magtrelationer og de såkaldte demagoger i det klassiske Athen, have størst relevans for en undersøgelse af denne art.¹⁶

11. Müller (2016) 4, 41. Jf. også Albertazzi & McDonnell (2015).

12. Ionescu & Gellner (1969); Torre (2017).

13. Müller (2016) 6, se også 75-6.

14. Opinionsdannere: Sandford (2017) <https://www.euronews.com/2017/12/29/rise-of-populism-in-europe-a-real-threat-to-democracy->; Aabenhus (2017) <https://www.raeson.dk/2017/ole-aabenhus-demokratiet-burde-vaere-lige-saa-enkelt-letforstaaeligt-og-appellerende-som-populismen/>. For forskere jf. Hansen (2017).

15. Derfor er en af artiklens primære målsætninger også at udforske, hvorvidt man egentligt kan anvende moderne begreber som dette på antikken.

16. Af nævneværdige værker om det klassiske Athens demokrati og politiske aktører er bl.a. Finley (1962); Connor (1971); Davies (1981); Ober (1989); Yunis (1996); Hansen (1999).

Müller noterer, at termen ‘populisme’ og det oprindeligt græske udtryk ‘demagogi’ (folke(for)førerskab) nu til dags anvendes nærmest som synonymer, oftest som nedrakende betegnelser, og det kan let forlede til at tro, at antikkens athenere faktisk havde et pejorativt begreb for deres populistiske ledere i demagog-terminen.¹⁷ Men Melissa Lane afliver i artiklen “The Origins of the Statesman–Demagogue Distinction in and after Ancient Athens” (2012) den fremherskende myte om, at det græske ord for folkefører, *δημαγωγός*, i klassisk tid normalt blev brugt nedsættende af athenerne om deres demokratiske ledere: “None of the historians, playwrights, and orators of classical Athens relied upon a pejorative term for demagogue in developing their analyses of bad political leadership.”¹⁸ Lane argumenterer for, at ordet ‘demagog’ og dets beslægtede termer ikke havde nogen direkte negative konnotationer før filosoferne Platon og Aristoteles tematiserede demagogen som den arketypiske manipulator og agitator, som vi kender ham (eller hende) i dag.

Ud over de allerede udredte populismekriterier beskriver Müller også masseklientelisme som et karakteristisk træk ved populistisk adfærd: “Populist governance exhibits [...] ‘mass clientelism’ (trading material benefits or bureaucratic favors for political support by citizens who become the populists’ ‘clients’ [...]).”¹⁹ I denne forbindelse er Ingvar B. Maehles artikel “The Economy of Gratitude in Democratic Athens” (2018) relevant. Heri gør han op med den udbredte ide om, at de demokratiske normer i Athen var uforenelige med det uligevægtige forhold mellem patroner og klienter. Patron-klient-forhold er i Maehles optik ikke et udelukkende romersk fænomen, og den athenske gavegiver påtog og bevægede sig mellem forskellige roller som ven, beskytter, ‘den store mand’ og statsmand.²⁰ Men netop pga. den egalitære athenske ideologi når Maehle frem til, at den athenske klient i modsætning til sit romerske modstykke faktisk havde overtaget i forholdet. Resultatet var en slags modificeret patron-klient-system,

17. Müller (2016) 11.

18. Lane (2012) 180. I diskussionen om de athenske demagoger er Finley (1962) central, og Lane tager da også kritisk stilling til hans argument om, at termen ‘demagogue’ blev opfundet for at beskrive de nye pøbelledere, der stod i kontrast til store statsmænd som Perikles.

19. Müller (2016) 4. For sammenhængen mellem populisme og statsligt patronat, jf. også Mouzelis (1985); Sunar (1990); Fallend (2004); Müller (2006); Barr (2009). Se dog også Fukuyama (2014) 206-26 for et modstridende synspunkt.

20. Maehle (2018) 62.

der tilpassede sig demokratiet og flertallets beslutninger.²¹ Athenske *εὐεργέται* (velgørere) gik dog sjældent tomhændede fra udvekslingen, idet de fik symbolsk kapital i form af politisk og juridisk *εὐνοια* (velvilje) og *χάρης* (taknemlighed).²² I henhold til gaveudvekslingens logik blev en *δῶρον* (gave) altid givet under den forudsætning, at den ikke var gratis; den gældsatte modtageren og krævede en ligeværdig gengave.²³

Populisten Kleon?

Jeg har i det følgende udvalgt to vidt forskellige antikke kilder, der begge i høj grad behandler og problematiserer demokratisk retorik og ledelse samt samfundsmæssige og politiske beslutninger i Athen: Aristofanes' komedie *Kavaleriet* og historikeren Thukydids gengivelse af debatten om Mytilene. Virkelighedens politik er generelt et yndet emne for Aristofanes at latterliggøre, og især i *Kavaleriet*, der egentlig er to taleres kappestrid om at vinde folkets gunst, er der rig mulighed for at undersøge eventuelle forekomster af populisme og andre demokratiske ledelsesmetoder.

Aristofanes' Kleon – den rapkæftede garver

Agorakritos og Paflagonen kommer i *Kavaleriet* tit op at toppes i barnlige mundhuggerier, hvor de udveksler vulgære fornærmelser, alt imens de hver især forsøger at fremhæve sig selv som den underlødigste og tarveligste person for derved at være mest egnet til *δημαγωγία*.²⁴ Beskyldninger om bestikkelse, værnepligtsunddragelse og kassesvig bliver også hyppigt af begge parter rettet mod hinanden.²⁵ I den kulminerende debat på Pnyx bejler Agorakritos og Paflagonen begge til den ældre herre Demos, personifikationen af det athenske folk, for at sikre sig hans gunst. I scenen fremstår de grotesk skamrosende og behagesyge, når de begiver sig ud i en konkurrence om at overgå hinanden i smiger gennem verbale lovprisninger og gavegivning:

21. Ibid. 83-84, 88.

22. *Χάρης* henviser til den taknemlighed og anerkendelse, der fremkaldes hos modtageren af en gave.

23. Arist. *Eth. Nic.* 1167b17-25; Bourdieu 1990, 104-06; Mauss 2002; Satlow 2013, 1-11; Hénaff 2013, 12-24.

24. I fortællingens kontekst må det tænkes, at *δημαγωγία* egentligt direkte betyder at være den gamle Demos' hushovmester og dermed hans yndlingslave.

25. Ar. *Kav.* 427-44, 465-79 (overs. Kai Møller Nielsen 2005)

[Pfl.]: Hør et førsteklases tilbud. Du skal få fuld løn. Uden at røre en finger.

[Ag.]: Nej. Se her. En mirakelsalve. Læger alle sår.

[Pfl.]: Lad mig fjerne dine grå hår. Du får ungdommen tilbage.

[Ag.]: Modtag denne harehale. Til at tørre dine små øjne med.

[Pfl.]: Værsgo' Snyd næsen og tør fingre i mit hår.

[Ag.]: Mit hår suger bedst, lille skat.

[Pfl.]: Nej, mit!²⁶

Det bør her slås fast, at underslæb, korrupsion, mudderkastning, løgn og bedrag samt overfladisk og leflende retorik, hvor negative de end er, som sådan ikke er populistiske træk. De kan forekomme hos alle politikere – populistere eller ej.²⁷

I stykkets første scene får vi af slaverne fortalt meget om Paflagonens ganske usympatiske natur, og hans indledende optræden bekræfter kun deres karakterskildring. Paflagonen, som er en kraftig parodi på den historiske Kleon, kommer stormende ud, da han hører Demos' husslaver diskutere deres plan om at erstatte Paflagonen med Agorakritos som Demos' husforstander. Han udbryder: "Det skal I komme til at fortryde. Forrædere. Konspiration. Folkefjender fandeme raspeme."²⁸ I falde på halen-komik snubler han herefter over en vinkrukke og harcelerer over sammensværgelsen mod sig: "Holdt. Sabotage. Fjendtlig krukke. Tænkte det nok. Spion. Højforræderi. Ingen forlader lokalet! [...]"²⁹ Det første indtryk vi får af Paflagonen, er af en fremturende og paranoid klodsmajor, der læser forræderi og konspiration ind i selv de mindste detaljer. Denne form for fremfærd kan man godt identificere som populistisk antipluralisme, skønt den naturligvis er overdrevet i morskabens navn, og hans frygt for statskup

26. Ar. *Kav.* 904-912.

27. Libak (2018) 23-25. Et fint eksempel herpå er Ruslands præsident Vladimir Putin, der gennem flere år er blevet anklaget af eksterne kommentatorer for at have udøvet korrupsion og magtmisbrug, men dog ingenlunde kan karakteriseres som en populist, jf. Netesova & Taussig (2017) <https://jacobinmag.com/2019/09/the-elitism-of-the-anti-populists>. For Putins korrupsionsskandaler: Wesolowsky & Coalson (2019) <https://www.rferl.org/a/putin-20-years-power-corruption-scandals/30100279.html>.

28. Ar. *Kav.* 235-36.

29. Ibid. 237-39. For en lignende beskyldning, jf. også *ibid.*, 630.

minder mere om en monarks end en talers i et åbent borgerdemokrati, hvilket også afslører den nærmest enevældige indflydelse, som han øver på den vægelsindede Demos. Da det så småt går op for Demos, hvor løgnagtig og egennyttig Paflagonen egentlig har været, vrisser han selv: "Skurk! Folkets fjende nr. 1!"³⁰ Det er iøjnefaldende, at Demos taler i næsten samme vendinger som Paflagonen, men det er ikke et paradoks, at han gør det. Folket, eller Demos som indbegrebet af folket, kan godt tænke, tale og handle ekskluderende populistisk over for dem, der menes at modarbejde den suveræne folkevilje.³¹

Et nutidigt eksempel på politisk antipluralisme er Venezuelas præsident Nicolás Maduros udtalelser ved en offentlig mindefest om den politiske opposition ledet af politikeren Juan Guaidó, som bestrider Maduros præsidentskab.³² Her aflegitimerede Maduro retorisk modstanderne af sit styre ved at stemple dem som "a crazed minority" og "a minority of opportunists and cowards" samt ved at erklære for sine tilhængere: "We are on the right side of history."³³ Hvorvidt oppositionen reelt er en skør minoritet bestående af kujoner og opportuniste er for det retoriske formål irrelevant. Maduros diskursive strategi er klar: Ved at stemple fjenderne med disse modeord, der går igen hos flere populistere, konstruerer han dem som upatriotiske og magtbegærlige vendekåber, der aktivt saboterer de nationale interesser.³⁴ Som Müller forklarer, er der en tæt forbindelse mellem populisme og konspirationsteorier.³⁵ Selv regerende populistere har en tendens til at fremstille sig som en minoritet og som ofre for den globale elites såkaldte folkefjendtlige komplotter. Dermed kan populistere i folkets øjne fremstå som en martyr og politisk 'underdog', der bravt bekæmper omverdenens stormløb mod folkets rettigheder og det nationale demokrati.³⁶

30. Ar. Kav.858-59.

31. Jf. fx Akkerman et al. (2014).

32. I skrivende stund anerkendes Guaidó som Venezuelas retmæssige præsident af de fleste vestlige lande, heriblandt USA.

33. BBC Latin America (2019) <https://www.bbc.com/news/world-latin-america-47464414>; Al-Jazeera Latin America (2019) <https://www.aljazeera.com/news/2019/02/venezuela-crisis-previous-updates-190221200938502.html>.

34. Müller (2016) 42-43.

35. Müller (2016) 42.

36. For folks generelle tilbøjelighed til at sympatisere med 'underdogs' i politik, jf. Goldschmied & Vandellos (2009) 24-31.

Gavegivning og *euergetisme* (velgørenhed) er i *Kavaleriet* et gennemsyrende tema i de to gadesælgeres kappestrid for at vise deres absolutte hengivenhed for Demos. Kort efter Paflagonens første truende anråb mod Agorakritos og slaverne kommer det eponyme kavalerikor dem til undsætning ved at omringe Paflagonen og ride ham over ende. Herefter hyler han desperat efter beskyttelse og støtte blandt de mange nævninge i Athen: "Til hjælp! Alle, jeg har skaffet en dagløn som dommere, når der var nogen, der sku' ned med nakken."³⁷ Citatet her er en reference til den virkelige Kleons lov fra ca. 425, der hævede *dikastikon* (statsydelsen for nævninge) fra to til tre oboler om dagen, og faktisk siger Paflagonen ligefrem i den græske tekst *φράτερες τριωβόλου*, som betyder 'brødre af de tre oboler'.³⁸

Selvom Paflagonens/Kleons ydelse til folket ikke var betalt af egen lomme, var den dog ikke uden sin betydning. Det kan i stedet betragtes som folkets gave til sig selv, som Kleon i overensstemmelse med den demokratiske ånd formulerede og forsvarede på folkeforsamlingen. Man kan dog ikke benægte, at Kleon som forslagsstiller har haft et betydeligt ansvar over for folket, og man kan også formode, at han personligt gennem forøgelsen af *dikastikon* yderligere har indyndet sig hos de mange politisk og juridisk aktive borgere i Athen. Det var oprindeligt Perikles, der i 450'erne indførte *dikastikon*, tilsyneladende for at konkurrere med den styrtende rige Kimons private velgørenhed.³⁹ Perikles og Kleon kan i denne sammenhæng siges at påtage sig rollen som den tjenende statsmand, der står til rådighed, tager hånd om fællesskabet og forestår den brede omfordeling af statsfinanserne.⁴⁰ At Paflagonen, skønt det er en karkeret og absurd scene, forventer, at nævningene af velvilje mod ham vil yde ham assistance, kan sandsynligvis fortælle os, at fremadstræbende talere via en politisk sponsorering af en offentlig og folkelig velgerning kunne sikre sig flertallets opbakning, om end ikke hele folkets. I modsætning til udførelsen af liturgier indebærer dette ingen investering af private midler, men krævede i stedet, at den politiske aktør turde rådgive og tilbyde sin administrative ekspertise til folket på sigt. Paflagonen betragter tydeligvis

37. Ar. *Kav.* 255-57. Se også *ibid.*, 905-06, hvor Paflagonen prøver at bestikke Demos med jurybetaling.

38. Ar. *Kav.* 51, 797-800; Schol. Ar. *Hvps.* 88, 300; Schol. *Fug.* 1. Se også Markle (1985) 265. Tre oboler svarede omtrent til halvdelen af en faglært arbejders eller en skibsroers daglige salær (en drachme), jf. Thuk. 6.31.3; Torr (1906) 137; Davies (1971) xxii.

39. Arist. *Ath. Pol.* 27.2-4; Plut. *Per.* 9.2-3; Gyax (2016) 156.

40. For statsmandens rolle som velgører, jf. Maehle (2018), 62.

mange af borgerne som sine klienter, der nu skylder ham en velfortjent modydelse, og dermed kan man godt kalde hans adfærd masseklientelistisk. I de fleste moderne demokratier tangerer masseklientelisme bestikkelse og korrupsion på statsligt plan, men en sådan samfundsmæssig gavegivningspraksis var i Athen ikke blot socialt acceptabel, men ligefrem ønskværdig og sanktioneret af folket.⁴¹

Ud over den citerede replik af Paflagonen findes der i *Kavaleriet* adskillige eksempler på masseklientelisme. Agorakritos fortæller midtvejs i stykket om sin sejr over Paflagonen i en retssag for Rådet. Her vandt han ved at anvende samme beskidte kneb som ærkefjenden. Et vink om ansjoser til bundpris på markedet og et løfte om en storladen ofring til Athene vendte Rådets medlemmer imod Paflagonen. Herefter løber Agorakritos i forvejen og opkøber snedigt selv al koriander og alle porrer på markedspladsen, da dette normalt bruges til tilberedningen af ansjoser. Rådmændene står da uden de nødvendige krydderurter, og her forærer Agorakritos så opportunt dem sine varer for at opnå χάρις (taknemmelighed) ved at fremstå som en barmhjertig og velgørende patron.⁴² Hans bevidste erhvervelse af snarligt efterspurgte varer afspejler overraskende meget Andrew Wallace-Hadrills kommentar om romerske patroners adfærd: "The secret of the game is the manipulation of scarce resources."⁴³ Herudover kommer masseklientelismen tydeligst til udtryk i scenerne, hvor Agorakritos og Paflagonen via latterlige gavegivningskonkurrencer strides for vinde Demos' opbakning. Gaverne kommer bl.a. i form af tøj, mad og højtflyvende spådomme om athensk verdensherredømme og et nævningehonorar på fem oboler.⁴⁴

Både Paflagonen og Agorakritos opviser i stykket populistiske træk i et vist omfang, men man kan næppe forsvarligt udlede det samme om den historiske Kleon ud fra Aristofanes' tekst. Man bør altid i anvendelsen af klassisk drama – og da særligt komedier – holde sig for øje, at skuespil først og fremmest er underholdning, og at det derfor er yderst sandsynligt, at Aristofanes her overdriver sandheden, eller vender den på hovedet for komisk effekt. Det virker derfor meget sandsynligt, at Aristofanes er med til at konstruere populisten Kleon og komikeren medvirker dermed også til at skabe billedet af populisten som en moralsk anløben og ultimativt egennyttig karakter.

41. Se dog politisk klientelisme i Latinamerika, jf. Hilger (2012); Schaffer & Baker (2015).

42. Ar. *Kav.* 624-82.

43. Wallace-Hadrill (1989) 73. Jf. også Maehle (2018).

44. Klæder: Ar. *Kav.* 779-891. Madretter: 1151-1227. Spådomme: 797-800, 973-1110.

Stykkets figurer og deres væremåder er altså (måske ligefrem ekstremt) overdrevne, men det ville mærkværdigt, hvis athenerne trods alt ikke kunne grine genkendende af den heri ekstremt selvhævdende populistiske retorik. Populismens logik og retorik var for athenerne naturligvis ikke nærmere begrebsliggjort eller teoretisk formuleret, men ikke desto mindre peger *Kavaleriet* hen imod, at visse populistiske praksisser har gjort sig gældende i det klassiske Athen.

Thukydid's portræt af Kleon – populisme og skånselsløs realpolitik

Moderne forskere bruger ofte Thukydid's fremstilling af to politiske aktørers taler ved debatten om bystaten Mytilenes skæbne som et afgørende pejlemærke til at belyse de iboende farer ved demokratisk beslutningstagen, kommunikation og magtpolitik.⁴⁵ I dette afsnit vil jeg af pladsmæssige årsager udelukkende fokusere på gengivelsen af Kleon's tale for at vurdere, om han kan tilskrives populistiske overtalelsesstrategier i sine argumenter.

I 427, fire år inde i Den Peloponnesiske Krig, skulle de athenske borgere afgøre bystaten Mytilenes skæbne efter et fejlslagent oprør mod Athen. Blandt andet på foranledning af Kleon besluttede athenerne i forbitrelse over oprøret at henrette alle våbenføre mytilenere og sælge børn og kvinder som slaver. Et skib med folkets ordre blev afsendt til de athenske styrker på Lesbos.⁴⁶ Helt ekstraordinært fik mange borgere samvittighedsnag over deres barske beslutning. Derfor trådte de sammen igen dagen derpå for at genoverveje, hvordan man mest passende kunne reagere på mytilenernes rebelske adfærd.⁴⁷ I denne anledning talte Kleon igen for den hårde og kollektive afstraffelse af byens indbyggere.

Kleon indleder bemærkelsesværdigt sin tale med at klandre sine demokratiske medborgere for at være for ligeværdige og tillidsfulde over for hinanden til effektivt at kunne herske over lydstatene i deres imperium, som ifølge Kleon er de stærkestes tyranni over de svage.⁴⁸ Efter hans mening bør folket indse, at det athenske imperium kun opretholdes gennem frygt, tvang og vold, og ikke gennem velvilje og medlidenhed. Denne reprimande er decideret ikke-populistisk, da den nok rettes mod størstedelen af

45. Jf. fx Orwin (1984); Doyle (1990); Lebow (2007).

46. Thuk. 3.35-3.36.3.

47. Thuk. 3.36.4-6.

48. Thuk. 3.37.1-2.

borgerfællesskabet, som har ønsket at genoptage debatten. Imperier kan tematiseres og udnyttes i populistisk øjemed, men Kleon forholder sig til Athens overherredømme i rent magtpolitiske termer.

Kleon begræder dernæst, at love og dekretter vedtaget af folkeforsamlingen tilsyneladende ikke længere er urokkelige og endegyldige, og han beskylder overkløgtige og hovmodige talere for at stå bag denne udvikling:

[...] sund sans i forbindelse med mangel på uddannelse er langt mere gavnligt end udspekulerethed uden nogen som helst moral, og at helt almindelige mennesker i reglen forvalter deres stater bedre end de lidt for intelligente. De intelligente vil nemlig gerne fremstå klogere end lovene og vinde enhver offentlig debat, som om de ikke kunne finde andre sammenhænge at udstille deres intellekt i; og deres tåbeligheder ender for det meste med at styrte staten i ulykke. Folk, der ikke har alt for høje tanker om deres egen intelligens, er helt på det rene med, at lovene er klogere end dem selv, og de bilder sig ikke ind at være særligt gode til at finde svagheder i slebne debatorers argumentation [...]⁴⁹

Argumentationen her er både udpræget antiintellektuel og antielitær.⁵⁰ Kleon benytter sig af en 'os-mod-dem-retorik', hvor han sammen med flertallet, det jordnære og menige folk, som de allerede vedtagne loves fanebærer står i skarp kontrast til de elitære, bedrevidende og potentielt statsundergravende ordækvilibristere. Udtalelsen er også antipluralistisk i den forstand, at den miskrediterende sætter lighedstegn mellem denne gruppe håbløst prætentiose retorer, og dem, der kunne finde på at udfordre Kleons dekret. I citatets moraliserende logik vil disse talere aldrig tjene almenvellets interesser og kan derfor ikke tale på folkets vegne.⁵¹

Kleon viderefører sin populistiske diskurs om sine modstandere, når han siger:

49. Ibid. 3.37.3-4 (overs. Schwartz 2012).

50. For forbindelsen mellem antiintellektualisme og populisme, jf. Shogan (2007); Oliver & Rahn (2016); Motta (2018). Antiintellektualisme er ikke lig med antifornuft eller antiintelligens.

51. Det er værd at bemærke, at Kleon ikke fuldstændigt frikender folket og faktisk anklager dem for meddelagtighed i denne udvikling, jf. Thuk. 3.38.4, 3.38.7, hvilket er decideret antipopulistisk.

[...] jeg undrer mig for det første over de folk, der foreslår at tage mytilenernes skæbne op til fornyet debat og dermed forårsager en udsættelse, der snarere er til fordel for de skyldige – for på den måde når den skadelidtes vrede mod forbryderen jo at køle af, når han skal øve gengæld [...] For det andet undrer jeg mig over, hvad det dog kan være for en mand, der vil opponere imod mit synspunkt og påstå at kunne godtgøre, at mytilenernes forbrydelser i virkeligheden er til gavn for os, mens vores ulykker er til skade for vore allierede! Det er jo indlysende, at en, der gør forsøget, enten må have så stor tiltro til sine talegaver, at han kan forsøge at påvise, at I slet ikke har truffet de beslutninger, der helt åbenlyst var enighed om – eller også må han være lokket af personlig gevinst til at forsøge at føre jer bag lyset med sine omhyggeligt polerede og besnærende argumenter.⁵²

Kleon fremfører her et yderst populistisk, antipluralistisk argument, idet han præsenterer sin egen holdning som den eneste logiske og moralske løsning på problemet. Talere, der foreslår andet, går direkte imod folkeviljen og “den almindelige anskuelse.” Skønt dette andet folkeforsamlingsmøde næppe havde fundet sted, hvis Kleon talte sandt, må han alligevel have regnet med, at denne form for ekskluderende og isolerende retorik ville være effektiv. Kleon hævder, at modstandere af den kollektive afstraffelse af mytilenerne enten er hovne sofister, der betragter enhver folkeforsamling som blot en scene for retoriske konkurrencer, eller korrupte og dermed statsforræderiske borgere. Al modstand mod Kleons synspunkt bliver følgelig affærdiget som latterlig, illegitim og samfundsskadelig, og man skal i hans tankegang nærmest være dumdristig i sine anstrengelser for at modbevise Kleons tilsyneladende retskafne argumenter. Kleon fejlrepræsenterer også bevidst oppositionen i form af en stråmand, der overforenklet fremstiller modstanderne som talsmænd for det mytilenske oprør.

Til trods for at der er væsentlige populistiske elementer i Kleons tale, består hans forsvar for den allerede trufne beslutning i højere grad af magtfilosofiske og nyttemoralske refleksioner, der ingen direkte forbindelse har til populistiske ytringer. Helt specifikt er Kleons udgangspunkt handlingsutilitaristisk, dvs. handlingen, massemordet på våbenføre mænd og slavebindingen af børn og kvinder i Mytilene, har til

52. Thuk. 3.38.1-2 (overs. Schwartz 2012).

hensigt at være til størst mulig gavn eller nytte i en streng athensk henseende. Kleon mener, at eftersom større politisk spillerum til tributstater og brugen af mildere afstraffelsesmetoder ikke hidtil har afværget oprør, bør Athen tage hårdere midler i brug og i Mytilene statuere et afskrækkende eksempel for de øvrige allierede bystater. Kleon skelner mellem frivillige og eksternt påtvungne opstande, og han fastslår, at athenerne ikke bør vise Mytilene nåde, da de af egen fri vilje gjorde oprør mod Athen.

I modsætning til hvad mange forskere mener, er Kleons tale ikke udelukkende bygget op omkring vrede og voldelige patosappeller, men er, som man også kan se, struktureret af rationelt argumenterede præmisser, der taler til folks fornuft og fællesinteresse.⁵³ Imidlertid er der dog også følelsesladede opråb til folket, fx når Kleon plæderer for, at tilhørerne i græmmelse forestiller sig, hvordan de ville blive behandlet, hvis oprørerne havde besejret Athen:

Forråd derfor ikke jer selv. Tænk tilbage, så tæt på I kan, på jeres følelser til at begynde med, hvordan jeres første og eneste prioritet var at undertvinge Mytilene. Udøv jeres gengældelse nu, uden at give efter for en forbigående svaghed og uden et eneste øjeblik at glemme den fare, der svævede over jeres hoveder.⁵⁴

Var Kleon en populist? Thukydids Kleon gør delvist brug af populistisk retorik i sin argumentation, og i det omfang er han altså populistisk. Man kan dog næppe kalde ham en fuldblodspopulist, da han også kommer med mere magtpolitiske overvejelser uden populistiske overtoner. Men det er selvfølgelig svært at afgøre, hvad der i talerne er Thukydids distancerede, nøgterne rekonstruktioner, og hvad der er hans tendentiøse prægning af Kleons tale. Man skal nok være forsigtig med at udlede alt for meget om den historiske Kleon fra Aristofanes' og Thukydids fremstillinger af ham, da de begge sandsynligvis havde fejder og uoverensstemmelser med den kontroversielle taler.⁵⁵ Derfor er det også væsentligt at have in mente, at de to fremstillinger af Kleon, som vi har behandlet, som sådan ikke behøver at have det ringeste med den historiske Kleon

53. For en gennemgang af dette synspunkt, jf. forskningsdiskussionen i Fulkerson (2008) 116-17.

54. Thuk. 3.40.7 (overs. Schwartz 2012).

55. Meineck (1998) xiv-xv; Fisher (2015) 208. Om Kleons påståede eksilering af Thukydids, jf. Grote (2001) 643.

at gøre. Ikke desto mindre tyder både Aristofanes' og Thukydid's fremstillinger på, at populistisk retorik og handling var muligt i Athen, og man kan med fordel anvende Thukydid's tale som et virkelighedsnært springbræt til at forstå relationen mellem (real)politik, populisme og beslutningstagning i det demokratiske Athen – noget der stadig kan have relevans i dag.

Populisme, lov og ret

Privat og statslig gavegivning i Lysias' taler

I det følgende har jeg så vidt muligt bestræbt mig på at udvælge kilder, der illustrerer forskellige men dog overlappende former for populisme i athenske retsprocesser. Men det siger sig selv, at der ikke er tale om en udtømmende diskussion af populisme i samtlige overleverede retstaler.

I Lysias 21 forsvarer en unavngiven taler sig mod anklager om underslæb og bestikkelse under sit virke som *archon* (offentlig embedsmand).⁵⁶ Taleren indleder med en imponerende lang opremsning af sine dramatiske, militære og sportslige liturgier over årene. Det følgende er blot et uddrag:

For jeg blev erklæret myndig da Theopompos var archont, og som tragediechoreg brugte jeg tredive miner, og to måneder senere brugte jeg 2000 drachmer på et mandskor, der sejrede ved Thargelierne [...] I den mellemliggende tid fungerede jeg som trierarch i syv år og brugte seks talenter.⁵⁷

På otte år (fra 411 til 403) hævder taleren at have brugt hen mod 63.000 drachmer (10½ talenter) på liturgier, hvilket var en exceptionelt stor sum, der ville have taget en gennemsnitlig roer i flåden omkring 172 år at indtjene.⁵⁸ Det er det højeste dokumenterede individuelle liturgibeløb i alle attiske tekster, og taleren har ikke blot været velha-

56. Selve talen dateres til ca. 403/2.

57. Lys. 21.1-3. Følgende oversatte uddrag fra Lys. 21 og 19 samt Dem. 21. er udarbejdet af mig selv med rettelser fra Chr. Gorm Tortzen og Thomas Heine Nielsen.

58. En roer tjente ca. en drachme om dagen, jf. fodnote 25.

vende, men højst sandsynligt tilhørt det superrige segment af befolkningen. Vedkommende og hans enorme formue er dermed ikke just repræsentativ for den typiske liturgist, men citatet vidner alligevel om gavegivningens væsentlige moralsksymbolske rolle i offentlige debatter, sågar i det athenske retssystem.⁵⁹

Taleren pointerer, at han har ydet alle disse tjenester frivilligt for at demonstrere sin *εὐνοια* (velvilje) og *φιλοτιμία* (ærekærlighed) over for bystaten, og at han ikke engang ville have brugt en fjerdedel af det samlede beløb, hvis han blot havde brugt det strengt nødvendige på liturgierne. Hermed fremgår det altså, at der reelt set er tale om gavegivning snarere end bystatens beskatning af individet, idet taleren bevidst har spenderet langt mere end det krævede; højst sandsynligt med henblik på at indynde sig hos folket. Foruden liturgierne fremhæver han også sin redelige militærtjeneste. Dette er alt sammen kraftige etosappeller, og gennem dem ønsker Lysias at karakterisere sin anklagede klient som en dydig og samvittighedsfuld samfundsborger. Selv om følgende udtryk ikke direkte optræder i denne kilde, må det implicitte budskab have været, at rigmanden selvopofrende har tjent bystaten *καὶ τοῖς χρήμασι καὶ τῷ σώματι* ("med sine penge og sin krop") – han har altså sat både pung og liv og lemmer på spil for almenvellet.⁶⁰

Der er ingen snert af populistisk antipluralisme og kun yderst svage tegn på elitefjendtlige holdninger i talen. Derimod udgør klientens generøsitet en vigtig del af forsvaret. Liturgierne repræsenterer en markant anderledes form for masseklientelisme end fx Kleons forslag til forøgelse af nævningesalæret. Lysias' klient træder ikke ind i rollen som den rådgivende statsmand, men handler snarere på statsligt plan som en socialt ansvarlig samfundsstøtte – en ægte *καλὸς κἀγαθός* (god og brav mand).⁶¹ Skønt gaven her antager en anden form end Kleons, er der i gavegivningen stadig en indbygget forventning om en udveksling af materielle goder og immaterielle tjenesteydelser. Det var naturligvis ikke fastsat per lov, at liturgier i Athen skulle belønnes med folkelig hengivenhed og lignende, men gensidighed i økonomiske og sociale udvekslinger var en udbredt kulturel sædvane i den græske verden. Denne udvekslingslogik

59. Eksempler på liturgier og masseklientelisme i retstalerne er adskillige, jf. Andok. 1.149, 4.42; Antiph. 2.2.12; Dem. 20.151, 25.76-78, 36.41, 38.25, 45.85, 47.48; Is. 4.27-31, 5.35-38; Isok. 8.53, 15.158; Lys. 3.47, 6.46, 7.30-31, 30.26.

60. For udtrykket jf. Arist. *Ath. Pol.* 29.5; Dem. 10.28, 42.25; Lys. 19.58, 25.4.

61. Jf. Adkins (1972) 119-26. Se bl.a. Lys. 19.59, 25.13 for udtrykket.

var dybt forankret i atenernes kollektive bevidsthed og kunne derfor lades usagt i de fleste sammenhænge.⁶² Ved at fremstå som en folkelig mæcen håber den tiltalte på at indkassere juridisk *εὐνοια* (velvilje) hos nævningene, som kan være afgørende for en frifindelse.

I Lysias 19 forsvarer en anonym svoger til en vis afdød Aristofanes sig imod beskyldninger om at have skjult penge og værdigenstande fra en statsligt beslaglagt ejendom.⁶³ Ejendommen tilhørte tidligere Aristofanes, men den blev konfiskeret, da Aristofanes sammen med sin far blev henrettet pga. en mislykket flådeoperation i 390. Anklagen var oprindeligt rejst mod talerens far, Aristofanes' svigerfar, men han døde i mellemtiden, og ansvaret gik dermed videre til sønnen.⁶⁴ Ifølge Lysias' klient havde de athenske myndigheder groft overvurderet Aristofanes' ejendomsværdi, og derfor følte staten sig nu snydt for væsentlige indtægter.⁶⁵ Taleren argumenter bl.a. for sin fars uskyld ved at fremhæve hans uselviske og godgørende adfærd i betalingen af liturgier og donationer til privatindivider:

Min far, derimod, havde aldrig nogen trang til at beklæde embeder; alligevel bestred han samtlige sine choregier, var trierarch syv gange og betalte mange høje krigsskatter. Alt dette beløber sig til en sum af ni talenter og 2000 drachmer [...] Privat hjalp han nogle fattige borgere med medgifterne til deres døtre og søstre; andre løskøbte han fra fjenden; og andre igen forsynede han med midler til deres begravelse. Dét gjorde han, fordi han var af den opfattelse, at en ordentlig mand må være sine venner til gavn, selv hvis ingen skulle få det at vide.⁶⁶

Bemærkelsesværdigt her er, at taleren ikke blot nævner de statslige og dyrere liturgier, men også bringer sin fars mindre, lokalt baserede gavegivning til familier og enkeltpersoner på tale. Faren har altså vekslet mellem rollerne som statslig velgører og beskyt-

62. Se dog Lys. 25.13, 20.31, hvor talerne eksplicit nævner, at de har udført liturgier for at opnå fællesskabets *εὐνοια* (velvilje).

63. Denne Aristofanes er ikke den kendte komedieforfatter.

64. Talen blev opført omkring 388/87.

65. Taleren forklarer den relativt lavere private formue ud fra Aristofanes' patriotiske velgørenhed.

66. Lys. 19.57, 59 (egen oversættelse).

tende patron for klienter, måske i sin deme (sogn) eller *phyle* (stamme). På trods af at gaverne falder uden for statens sfære og beløbene antageligvis er lavere end for liturgiernes vedkommende, bør man ikke forledes til at tro, at betalingen for andres medgifter, begravelser og løsesummer ikke kunne anerkendes og respekteres af de fleste borgere. Det kunne måske endda i visse tilfælde betragtes som en mere personligt involveret og medmenneskelig gave.⁶⁷

Allerede her kan vi altså fornemme, at populistisk masseklientilisme også kunne have en væsentlig rolle at spille i attiske retssager. Militære indsatser og finansielle ydelser til staten og lokalbefolkningen var begge eksempler på masseklientelisme. Omtalen af disse handlinger skulle fremhæve individet som en hæderlig, samfundssindet og – i sidste ende – uskyldig borger.

Demosthenes 21 – en antielitær skildring af Meidias

Den athenske taler Demosthenes lagde omkring 347 sag an mod rigmanden Meidias efter at være blevet korporligt overfaldet af ham ved en koropførelse.⁶⁸ Der er kraftige anstrøg af antielitære holdninger i meget af Demosthenes' anklage mod Meidias. Det kan eksempelvis ses, når Demosthenes citerer Meidias' taktløst selvpromoverende udmeldinger til folket: "Det er *os* [*ἡμεῖς*], der udfører liturgier, det er *os*, der lægger ud for jer [*ὕμῶν*] til krigsskatterne, det er *os*, der er de rige."⁶⁹ Implicit i Meidias' kommentar, hvad enten den er sand eller ej, er forventningen om en modydelse fra folket, men tonen er yderst selvhøjtidelig og nærmest udemokratisk krævende. Problemet er derfor ikke, at han bruger sine liturgier til opnåelse af folkets *χάρις* (taknemlighed), men snarere måden, hvorpå han gør det. Derudover hjælper modsætningen mellem pronominerne "os" [*ἡμεῖς*] og "jer" [*ὕμῶν*] Demosthenes med at isolere den hovmodige velhaver Meidias fra det jævne, ærlige folk, hvis side Demosthenes gerne ser sig selv på.⁷⁰ Det samme gør han, når han om rigdommes indflydelse på retsavgørelser opbragt fastslår: "For hvis jeg her skal sige noget om dette, athenere, så har vi andre ikke samme adgang til lighed og retfærdighed som de velhavende: det har vi

67. For andre private velgerninger, jf. Andok. 1.147-48, 150; Lys. 16.14.

68. De to var involveret i langvarig fejde mod hinanden.

69. Dem. 21.153. (egen oversættelse).

70. For forsøg på at iscenesætte sig som en folkets forkæmper, jf. også 21.133, 140, 207.

ikke, overhovedet.”⁷¹ Demosthenes var naturligvis selv en af disse rige, hvilket folket sikkert godt vidste, men alligevel eksemplificerer udsagnet et væsentlig retorisk kneb. Det er i attiske retstaler et tilbagevendende fænomen, at rigmænd underspiller deres velstand og sociale status samt fremstår som undertrykte og endda fattige for derved at vinde sympati blandt nævningene, der primært var gennemsnitlige borgere fra byen.⁷² Som det var forventeligt i de fleste athenske retssager mellem rigmænd, bliver gavegivning og masseklientelisme bragt på bane. Demosthenes sammenligner eksempelvis sine egne liturgier med Meidias’:

Denne mand, athenere, som er næsten 50 år gammel, har ikke bestridt flere liturgier end mig, der blot er 32. Så snart jeg var blevet myndig, fungerede jeg som trierarch, og det var i de tider, hvor der blot var to trierarcher per skib, og vi betalte alle udgifter af egen lomme og selv bemandede skibene.⁷³

Han fortsætter ved at påpege, hvor få, beskedne og modvillige Meidias’ liturgier er i sammenligning med hans egne mange, gavmilde og frivillige offentlige ydelser.⁷⁴ Den antitetiske opstilling er for Demosthenes en snedig måde, hvorpå han kan fortælle om sin egen gavegivning, uden at det forekommer unødigt selvforherligende. Endvidere svækker Demosthenes her den positive gennemslagskraft af Meidias’ liturgier, såfremt han vælger at tale om dem i sit forsvar. Meget tyder også på, at Demosthenes lyver om sin alder for at virke seks år yngre, end han faktisk var (38 år) i 347/6.⁷⁵ Det gør han

71. Ibid. 112 (egen oversættelse).

72. Markle (1985) 277-81. For lignende eksempler se fx Dem. 28.21, 44.3, 28, 44, 45.85, 73, 48.52-58, 57.35, 52; Lys. 24.9. En anden retorisk fiktion, som en taler kunne anvende til at udløse medfølelse, var at præsentere sig selv som en uerfarene og spagfærdig taler, skønt de dog ofte havde hyret en professionel taleskriver til sagen, jf. Dem. 55.2, 7, 58.41, 61; Hyp. 1.19-20; Lys 17.1, 19.2, 31.2, 4; Plat. *Apol.* 17a-d. Som Ober (1989) 152-55 understreger, var de athenske nævninge i mødet med sådanne paradoksale, dog underdanige ytringer trænede i at ophæve deres mistro (“suspend their disbelief”, 176). Men på trods af betydningen af denne form for demokratisk underkastende og symbolsk ladede retorik, krævede athenerne højst sandsynlig også noget mere håndgribeligt og praktisk fra eliten.

73. Dem. 21.154 (egen oversættelse).

74. Ibid. 155-57, 161. Se også 189.

75. Harris (1989) 121-25. Demosthenes var født ca. 385/4. For løgn om alder, jf. også Dem. 27.4-5.

utvivlsomt for at få den ældre Meidias' sløje offervilje til i endnu højere grad at blegne i sammenligning med hans egen.

Demosthenes angriber også Meidias for hans private ødselhed, men det er dog helt centralt at understrege, at Demosthenes' kritik af Meidias ikke er et angreb på hele den athenske overklasse.⁷⁶ Velstand og social prestige var på ingen måde ilde set og da heller ikke fordømmeligt i Athen, men rigmænd havde en moralsk og finansiell forpligtelse over for staten.⁷⁷ Hvis man ikke kunne eller, værre endnu, ikke ville leve op til folkets krav om offentlig generøsitet, kom man let til at stå for skud som en storsnudet og uengageret borger til gene for samfundet.⁷⁸

Visse dele af Demosthenes' tale indeholder også stærkt populistisk antipluralistiske fremstillinger af Meidias som en folkefjende.⁷⁹ For eksempel fastslår Demosthenes, at Meidias aldrig tager del i offentlige jubelscener, når gode nyheder kommer til Athen, mens han, når ulykker indtræffer, øjeblikkeligt udnytter situationen til at bebrejde folket og spille overlegen.⁸⁰ Ifølge Demosthenes har han altså næppe bystatens interesser for øje, og det virker snarere, som om han reelt modarbejder dem.⁸¹ Det er umuligt at vurdere, hvor præcis Demosthenes' beskrivelse af Meidias' person og væremåde som offentlig aktør er, og til stor ærgrelse for forskerne er Meidias' egen forsvarstale ikke bevaret – hvis sagen overhovedet gik for retten.⁸² Det vi dog kan udlede af Demosthenes' moraliserende tale er, at en populistlignende skikkelse (efter moderne teori) kunne figurere som en folkets og demokratiets modstander, hvad end det var en ren konstruktion eller en nøjagtig fremstilling af modstanderen.

76. Demosthenes pointerer endda, at velhavende ryttere, der har tjent sammen med Meidias, ikke engang bryder sig om ham, jf. *ibid.* 197.

77. *Ibid.*, 210; *Dem.* 14.28, 42.22; *Thuk.* 6.39.1.

78. Ober (1989) 206-08.

79. Se også *Dem.* 21. 193-94; 209-10 for antipluralistiske argumenter.

80. *Ibid.* 202-04. Det samme motiv går igen i Demosthenes' kranstale mod Aischines, jf. *Dem.* 18.198.

81. For Meidias' overlegenhed se også *ibid.* 198.

82. Der er uenighed om, hvorvidt retssagen faktisk blev gennemført, eller om parterne indgik forlig før sagen kom for retten. For forliget jf. *Dem.* 21. "Introduction" (ed. Vince); *Aeschin.* 3.52; *Plut. Dem.* 12.2. Boeckh 1871, 153-204; Erbse 1956. For tvistemålets gennemførelse, jf. Harris 1989, 134-36; MacDowell 1990, 28.

Striden mellem Demosthenes og Aischines – Taler for kransen

En mand ved navn Ktesifon foreslog i 337 et dekret om at bekrænse Demosthenes for hans indsats i Athens forsvar mod Makedonien. Forslaget blev dog omgående standset af Demosthenes' politiske rival, Aischines, der indvendte, at en sådan hyldelse både formelt og materielt var *paranomos* (forfatningsstridig).⁸³ Denne *γραφὴ παρανόμων* (søgsmål mod et forfatningsstridigt forslag) var *de jure* rejst mod Ktesifon, der som forslagsstiller havde overtrådt visse formelle krav, men i realiteten var processen et angreb på ærkefjenden Demosthenes. Begge procesparters taler er fyldt med selvop-højelse og smædeord om modparten samt populistisk antipluralistiske beskyldninger om korrupsion og landsforræderi.⁸⁴ Et eksempel herpå er Demosthenes' antitetiske udsagn om sin egen og Aischines' patriotisme: "Du har ført din Politik for vore Fjender, jeg for vort Fædreland."⁸⁵

Aischines går i sin anklagetale i rette med den måske almene forestilling om, at Demosthenes er *demotikos* ("en Folkeven") ved at hævde, at Demosthenes på sin mors side ikke var en ægte athensk borger.⁸⁶ Aischines opsummerer sit ræsonnement på følgende vis:

Altsaa maa han i Kraft af sin Afstamning fra sin Morfader være en Fjende af Folket, thi I har dømt hans Forfædre fra Livet; og ved sin Afstamning fra sin Moder er han en Skythe, en Barbar der taler Græsk; derfor er ogsaa hans Nederdrægtighed ganske uattisk [*οὐκ ἐπιχώριος*].⁸⁷

Anklagen er næsten med garanti det pure opspind, men ikke desto mindre er passagen tegn på, at athenerne havde en ide om, at folkefjendtlige og antidemokratiske samt andre lumske anskuelser kunne nedarves via forfædrenes slette handlinger og ens

83. Jf. Aeschin. 1. og 2.; Dem. 19 for foregående juridiske stridigheder mellem de to.

84. Se fx Aeschin. 3.58, 69-70, 77-78, 103-04, 125-26, 207-210; Dem. 18.44, 49-52, 127-28, 156, 198, 282.

85. Dem. 18.265 (overs. Drachmann 1918).

86. For at være borger skulle både ens mor og far pr. Perikles' borgerskabslov af 451 være athenske borgere, jf. Arist. *Ath. Pol.* 26.3; Plut. *Per.* 37.2.

87. Aeschin. 3.172. *ἐπιχώριος* betyder egentlig direkte oversat, at hans nederdrægtighed ikke er et produkt af athensk land/jord.

urene fødsel.⁸⁸ Aischines' pointe er, at Demosthenes pga. fødsel og natur ikke kan tjene Athens interesser, men snarere vil udfordre og true demokratiet som en oligark.⁸⁹ Ifølge Aischines er Demosthenes' holdninger dermed illegitime og uathenske, og han bør nok i det hele taget udelukkes fra borgerfællesskabet. Ud over at være mudderkastning er uddraget et godt eksempel på den hypermoraliserende personliggørelse af politik, man ofte finder hos populistler.⁹⁰ Her kan privatpersonlige, intime og familiemæssige detaljer og informationer om politikere glide i forgrunden af politiske debatter.⁹¹

Som mange andre velstillede borgere gør i deres retstaler, bryster Demosthenes sig af sine kor- og krigsliturgier som et bevis på sin borgerdyd og fædrelandskærlighed.⁹² Derudover nævner han også sine private velgerninger, hvilket minder om den unavn-givne talers gennemgang af farens velgørenhed i Lysias 19:

I mine private Forhold – ja, hvis I ikke alle veed at jeg dør er omgængelig og human og hjælpsom mod Trængende, saa tier jeg hellere stille; jeg vil ikke tale herom eller føre Vidner paa at jeg har løskøbt Krigsfanger eller bidraget til Døtres Medgift eller andet af den Slags. Jeg mener nemlig her som saa: den der har modtaget en Velgerning bør huske den hele sit Liv, men den der har bevist den bør have glemt den med det samme [...]⁹³

Det er den velkendte underdanighedsformel, der optræder her.⁹⁴ Demosthenes benytter sig af en form for falsk beskedenhed – et retorisk greb kendt som *apophrasis/paraleipsis* – der trods løftet om ydmyg fortielse og glemsel alligevel minder nævningene om donationerne. Rigmænd glemte nemlig sjældent deres gaver til folket, og med den

88. Hvis postulatet var sandt, kunne Aischines jo blot i stedet sagsøge Demosthenes for at lyve om sit borgerskab.

89. Se Aeschin. 3.6, 168-73, 220.

90. Kriesi (2014) 365-66; Bracciale & Martella (2017); Rosanvallon (2018); Hedetoft [kommende], Ch. 12.

91. Se også Aeschin. 3.77-78.

92. Dem. 18.257. Aischines havde ikke selv nogle liturgier at tale om.

93. Ibid. 268-69.

94. For andre eksempler på fingeret tavshed, jf. også Aeschin. 3.51; Andok. 4.42.

sidste del af passagen fortæller Demosthenes forsigtigt nævningene, at de ifølge gave-givningsfilosofien skylder ham gunst og tjenester.⁹⁵

Til trods for at forskere i dag vurderer, at Demosthenes' bekransning strengt taget ikke var lovmedholdelig, vandt han med overvældende flertal alligevel processen, med alvorlige følger for Aischines.⁹⁶ Da Aischines ikke engang opnåede en femtedel af stemmerne, blev han idømt en bøde på tusind drachmer og blev frataget retten til at optræde som offentlig anklager fremover.⁹⁷ Herefter blev han enten sendt i eksil, fordi han ikke var i stand til at betale bøden, eller gik frivilligt i landflygtighed pga. den komplette politiske ydmygelse.⁹⁸ Sagen og udfaldet illustrerer måske bedre end noget andet, hvor tæt sammenvævet politik og jura var i det klassiske Athen, og at de athenske nævninge ikke var professionelle jurister med blikket stift rettet mod retlige teknikaliteter. De var tværtimod almeninteresserede borgere, der kunne påvirkes, overtales og manipuleres gennem politiske popularitetskonkurrencer, (masse)klientelisme og populistisk skryderi og karaktermord.

Konklusion

Artiklens mål var i første omgang at iagttage og derefter – hvis det kunne registreres – udrede populisme i det klassiske Athen. Undersøgelsen af forskellige kilder viser, at populisme var en brugt og levende praksis i det athenske demokrati. Populismen antog dog en noget anderledes form end i dag. I modsætning til vor tid var politisk og finansiel masseklientelisme udbredt og socialt prisværdig i Athen. Josiah Ober opsummerer fint den mangeartede interaktion mellem folket og taleren, der typisk var af eliten, som et slags *do ut des*-forhold ('jeg giver, for at du skal give'): "*Charis* bound orator and audience together by reciprocal ties of obligation."⁹⁹ Talere kunne sagtens gøre brug af adskillige antielitære og antipluralistiske argumenter, men de kunne næppe gå i rette med en påstået statsundergravende verdenselite eller med globaliseringens forvitring af nationalstatens suverænitet, som nutidens populistere ofte gør det. Man ser heller ikke

95. Demosthenes fremhæver ligeledes, at han har ageret den tjenende og brave statsmand, jf. fx Dem. 18.102-07, 169-79.

96. Rowe (1966); Wolff (1970) 13, 46, 61; Yunis (1988) 365, 375.

97. For denne straf, jf. Dem. 53.1-2; Hansen (1999) 202.

98. Se hhv. Philostr. *Vit. Soph.* 509 og Plut. *Vic. Dem.* 840c-d.

99. Ober (1989) 335.

klassiske talere, der i deres retorik populistisk miskrediterer og udelukker en del af borgerskabet fra 'det sande kernefolk' – måske pga. borgerskabets allerede eksklusive karakter.

Man kan sandsynligvis læse den athenske populisme som mere institutionaliseret end i dag, i den forstand at gavegivning, demokratisk retorik og intraelitære (og antielitære) *agonistiske* (konkurrenceprægede) stridigheder om popularitet, hæder og indflydelse var dybt forankrede i mange aspekter af det offentlige og, mere nøgternt, statslige liv.¹⁰⁰ Ikke desto mindre fastholder både Jan-Werner Müller og Mogens Herman Hansen i deres respektive bøger om populisme, at praksissen ikke var et athensk fænomen. Müller udtrykker sig i *What is Populism?* (2016) ligefrem længselsfuldt om Athens direkte demokrati: "One has to be rather obtuse not to see the attraction of such a notion of collectively mastering one's fate, and one might be forgiven for melancholy feelings given its loss in practice."¹⁰¹ Han afslutter afsnittet om Athen med en klar udmelding: "[...] populism is only thinkable in the context of representative democracy."¹⁰² Alt tyder dog på, at populisme var mindst lige så hyppigt forekommende i Athen som i indirekte demokratier, hvis ikke mere. Netop fordi athenske talere ingen faste mandater havde, var det også bydende nødvendigt at kæmpe for folkets gunst og fremhæve sig selv på andres bekostning.

I bogen *Hvordan forvrænger populismen demokratiet?* (2017) forholder Hansen sig også til det athenske demokrati. Han fremfører: "[...] at Athen snarere var et demokrati end en populistisk styreform."¹⁰³ Hansen refererer med "en populistisk styreform" til sin foregående gennemgang af Platons og Aristoteles' lidt nedladende beskrivelser af demokratiet og demagogerne. Hansen bemærker bl.a., at Athen hovedsagelig var ledet af statsmænd som Perikles og Demosthenes og kun meget sjældent af populister/demagoger.¹⁰⁴ Der er imidlertid ingen grund til at mene – som Hansen gør – at direkte demokrati og populisme er to kræfter, der gensidigt udelukker hinanden. Han benytter sig, uden tvivl helt bevidst, af den antikke normative dikotomi mellem den gode statsmand og den dårlige demagog, men jeg vil hævde, at brugen i denne sammenhæng er

100. Om *δημοσία φιλοτιμία* (folkelig ærekærlighed), jf. Dem. 18.257; Whitehead (1983) 59-62.

101. Müller (2016) 77.

102. Ibid.

103. Hansen (2017) 87-88.

104. Ibid. 88.

misvisende, da grænsen mellem statsmand og populist i realiteten var og er flydende og diffus.¹⁰⁵ De kilder, jeg har diskuteret, er i højere grad tegn på, at intet forhindrede statsmanden Demosthenes i også at påtage sig rollen som populist. Interessant nok kan vi i de attiske retstaler reelt se den mere konstruerede populist, som vi præsenteres for hos Aristofanes og Thukydid, udmønte sig i praksis. I retstalerne er det dog normalt taleren, hovedpersonen selv, der agerer populistisk, hvorimod populistisk adfærd hos Aristofanes bliver anvendt til komisk effekt, og hos både komikeren og Thukydid bliver den populistiske aktør nedværdigende fremstillet som generelt manipulerende og hypermoraliserende.

Man kan anskue populisme som et magtredskab fra en større politisk værktøjskasse, og i modsætning til gængs opfattelse behøver man ikke at være ærkepopulist for at udtale sig og handle på populistisk manér i ny og næ.¹⁰⁶ Antik såvel som moderne populisme kan sagtens optræde situationsbestemt, og derfor kan en kontroversiel figur fra antikken som Kleon på visse punkter minde om nutidens omstridte Donald Trump, mens han på andre områder snarere ligner en statsmandsagtig og realpolitisk Otto von Bismarck.¹⁰⁷

105. For mere herom, jf. Lane (2012).

106. Libak (2018) 26-30.

107. Jf. "populism-lite" i Eatwell & Goodwin (2018) 283-292.

Bibliografi

- Adkins, A.W.H. 1972. *Moral Values and Political Behaviour in Ancient Greece: From Homer to the End of the Fifth Century*. New York.
- Ágh, A. 2016. "Increasing Eupopulism as a Megatrend in East Central Europe: From Facade Democracies to Velvet Dictatorships", *Baltic Journal of Political Science* 5: 21-39.
- Akkerman, A., C. Mudde & A. Zaslove. 2014. "How Populist Are the People? Measuring Populist Attitudes in Voters", *Comparative Political Studies* 47: 1324-53.
- Albertazzi D. & D. McDonnell. 2015. *Populists in Power*. New York.
- Arditi, B. 2005. "Populism as an Internal Periphery of Democratic Politics", ss. 72-98 i F. Panizza (ed.). *Populism and the Mirror of Democracy*. London.
- Aslanidis, P. 2016. "Is Populism an Ideology? A Refutation and a New Perspective", *Political Studies* 64: 88-104.
- Barr, R. R. 2009. "Populists, Outsiders and Anti-Establishment Politics", *Party Politics* 15: 29-48.
- Boeckh, August. 1871. *Gesammelte kleine Schriften*. Vol. V. Leipzig.
- Bourdieu, Pierre. 1990. *The Logic of Practice*. Cambridge.
- Bracciale, R. & A. Martella. 2017. "Define the Populist Political Communication Style: the Case of Italian Political Leaders on Twitter", *Information, Communication & Society* 20: 1310-29.
- Canovan, M. 1999. "Trust the People! Populism and the Two Faces of Democracy", *Political Studies* 47: 2-16.
- Connor, W. R. 1971. *The New Politicians of Fifth-Century Athens*. Princeton, NJ.
- Davies, J.K. 1971. *Athenian Propertied Families, 600-300 B.C.* Oxford.

- Davies, J. K. 1981. *Wealth and the Power of Wealth in Classical Athens*. New Hampshire.
- Decker, F. 2003. "The Populist Challenge to Liberal Democracy", *International Politics and Society* 3: 5-19.
- Doyle, M. W. 1990. "Thucydidean Realism," *Review of International Studies* 163: 223-37.
- Eatwell, R.& M. Goodwin. 2018. *National Populism: The Revolt against Liberal Democracy*. London.
- Erbse, H. 1956. "Über die Midiana des Demosthenes," *Hermes* 84: 135-51.
- Fallend, F. 2004. "Are Right-wing Populism and Government Participation Incompatible? The Case of the Freedom Party of Austria", *Journal of Representative Democracy* 40: 115-30.
- Finley, M. I. 1962. "Athenian Demagogues", *Past & Present* 21: 3-24.
- Fisher, N. 2015. "Informal Norms, Values, and Social Control in Greek Participatory Communities", ss. 195-216 i Dean Hammer (ed.). *A Companion to Greek Democracy and the Roman Republic*. Malden, MA/Oxford/Chichester.
- Fukuyama, F. 2014. *Political Order and Political Decay*. New York.
- Fulkerson, L. 2008. "Emotional Appeals in the Mytilenean Debate", *Syllecta Classica* 19: 115-54.
- Goldschmied, N. & J. A. Vandello. 2009. "The Advantage of Disadvantage: Underdogs in the Political Arena", *Basic and Applied Social Psychology* 31: 24-31.
- Grote, G. 2001. *A History of Greece*. J. M. Mitchell & M. O. B. Caspari (eds.). Oxfordshire.
- Gygax, M.D. 2016. *Benefactions and Rewards in the Ancient Greek City*. Cambridge.
- Hansen, M.H. 1999. *The Athenian Democracy in the Age of Demosthenes: Structure, Principles, and Ideology*. Norman, OK.
- Hansen, M. H. 2017. *Hvordan forvrænger populismen demokratiet? Moderne Ideer*. København.

- Harris, E. M. 1989. "Demosthenes' Speech against Meidias", *Harvard Studies in Classical Philology* 92: 117-36.
- Hedetoft, U. Under udgivelse. *Paradoxes of Populism. Troubles of the West and Nationalism's Second Coming*. London/New York.
- Hénaff, M. 2013. "Ceremonial Gift-Giving: The Lessons of Anthropology from Mauss and Beyond," ss. 12-24 i Michael L. Satlow (ed.). *The Gift in Antiquity*. Malden, MA/Oxford/Chichester.
- Hilger, T. 2012. *Clientelism in Everyday Latin American Politics*. New York.
- Ionescu, G. & E. Gellner (eds.). 1969. *Populism, its Meanings and National Characteristics*. London.
- Jansen, R. S. 2011. "Populist Mobilization: A New Theoretical Approach to Populism", *Sociological Theory* 29: 75-96.
- Kriesi, H. 2014. "The Populist Challenge", *West European Politics* 37: 361-78.
- Kürti, L. Under udgivelse. "Orbánism and the culture of illiberalism in Hungary", i T.M. Wilson (ed.). *Brexit Matters*. Special Issue of *Ethnologia Europaea*.
- Lane, M. 2012. "The Origins of the Statesman–Demagogue Distinction in and after Ancient Athens", *Journal of the History of Ideas* 73: 179-200.
- Lebow, R.N. 2007. "Thucydides and Deterrence", *Security Studies* 16: 163-88.
- Libak, A. 2018. *Forstå Populismen!* København.
- MacDowell, D. M. 1990. *Demosthenes, Against Meidias (Oration 21)*. Edited with Introduction, Translation, and Commentary. Oxford.
- Maehle, I. B. 2018. "The Economy of Gratitude in Democratic Athens", *Hesperia* 87: 55-90.
- Markle, M. M. 1985. "Jury Pay and Assembly Pay at Athens", *History of Political Thought* 6:265-97.
- Mauss, Marcel. 2002. *The Gift: The Form and Reason for Exchange in Archaic Societies*. W.D. Halls (tr.). Oxfordshire.

- Meineck, P. 1998. *Aristophanes 1: Clouds, Wasps, Birds*. Indianapolis.
- Motta, M. 2018. "The Dynamics and Political Implications of Anti-Intellectualism in the United States", *American Politics Research* 46: 465-98.
- Mouffe, C. 2005. "The 'End of Politics' and the Challenge of Right-wing Populism", ss. 50-71 i F. Panizza (ed.). *Populism and the Mirror of Democracy*. London.
- Mouzelis, N. 1985. "On the Concept of Populism: Populist and Clientelist Modes of Incorporation in Semiperipheral Polities", *Politics & Society* 14: 329-48.
- Mudde, C. & C.R. Kaltwasser. 2013. *Populism in Europe and the Americas: Threat or Corrective for Democracy?* New York.
- Mudde, C. & C.R. Kaltwasser. 2017. *Populism: a very short introduction*. New York.
- Müller, J-W. 2016. *What is Populism?* Philadelphia.
- Müller, W.C. 2006. "Party Patronage and Party Colonization of the State," ss. 189-96 i R.S. Katz & W. Crotty (eds.). *Handbook of Party Politics*. London.
- Ober, J. 1989. *Elite and Mass in Democratic Athens: Rhetoric, Ideology, and the Power of the People*. New Jersey.
- Oliver, J.E. & W.M. Rahn. 2016. "Rise of the Trumpenvolk: Populism in the 2016 Election", *The Annals of the American Academy of Political and Social Science* 667: 189-206.
- Orwin, C. 1984. "Democracy and Distrust: A Lesson from Thucydides," *The American Scholar* 53: 313-25.
- Rosanvallon, P. 2018. *Good Government: Democracy Beyond Elections*. Cambridge, MA.
- Rowe, G.O. 1966. "The Portrait of Aeschines in the Oration on the Crown", *Transactions and Proceedings of the American Philological Association* 97: 397-406.
- Satlow, M.L. 2013. "Introduction," ss. 1-11 i M.L. Satlow (ed.). *The Gift in Antiquity*. Malden, MA/Oxford/Chichester.

- Schaffer, J. & A. Baker. 2015. "Clientelism as Persuasion-Buying: Evidence From Latin America", *Comparative Political Studies* 48: 1093-1126.
- Shogan, C. J. 2007. "Anti-Intellectualism in the Modern Presidency: A Republican Populism", *Perspectives on Politics* 5: 295-303.
- Sunar, I. 1990. "Populism and Patronage: The Demokrat Party and its Legacy in Turkey", *Il Politico* 55: 745-57.
- Torr, C. 1906. "Triremes", *The Classical Review* 20: 137.
- Torre, C. de la. 2017. "Populism and Nationalism in Latin America", *Javnost - The Public* 24: 375-90.
- Wallace-Hadrill, A. 1989. "Patronage in Roman Society", ss. 63-87 i A. Wallace-Hadrill (ed.). *Patronage in Ancient Society*. London.
- Whitehead, D. 1983. "Competitive Outlay and Community Profit: Philotimia in Democratic Athens", *Classica & Mediaevalia* 34: 55-74.
- Wolff, H.J. 1970. *Normenkontrolle und Gesetzesbegriff in der attischen Demokratie*. Heidelberg.
- Yunis, H. 1988. "Law, Politics, and the Graphe Paranomon in Fourth-Century Athens", *Greek, Roman and Byzantine Studies* 29: 361-82.
- Yunis, H. 1996. *Taming Democracy, Models of Political Rhetoric in Classical Athens*. Ithaca.

Links

Alle links senest tilgæet d. 1/3-2020

Al-Jazeera Latin America. 2019. (Tuesday, March 5), in "Venezuela in crisis:All previous updates". *Al-Jazeera News*. URL:<https://www.aljazeera.com/news/2019/02/venezuela-crisis-previous-updates-190221200938502.html>

- BBC Latin America. 2019. "Venezuela crisis: Maduro vows to defeat 'crazed minority'". *BBC News*. URL: <https://www.bbc.com/news/world-latin-america-47464414>
- Just, S. N. 2017. "Power to the people: What happens when populists take office?" *DBP's Blog*. URL: <https://blog.cbs.dk/dbp/2017/01/30/power-to-the-people-what-happens-when-populists-take-office/>
- Kuehl, C. 2017. "Shifting from Populism to Pragmatism". *Post Press*. URL: <https://postpressmag.com/articles/2017/shifting-from-populism-to-pragmatism/>
- Netesova, Y. & Taussig, T. 2017. "Putin's no populist, but he can gain from populist movements worldwide". *Brookings*. URL: <https://www.brookings.edu/blog/order-from-chaos/2017/03/30/putins-no-populist-but-he-can-gain-from-populist-movements-worldwide/>
- Sandford, A. 2017. "Rise of populism in Europe 'a real threat to democracy'". *Euronews*. URL: <https://www.euronews.com/2017/12/29/rise-of-populism-in-europe-a-real-threat-to-democracy->
- Wesolowsky, T. & Coalson, R. 2019. "Teflon Putin? Over 20 Years In Power, Scandals Don't Seem To Stick To The Russian President". *Radio Free Europe/Radio Liberty*. URL: <https://www.rferl.org/a/putin-20-years-power-corruption-scandals/30100279.html>
- Aabenhus, O. 2017. "Demokratiet burde være lige så enkelt, letforståeligt og appellerende som populismen". *Ræson*. URL: <https://www.raeson.dk/2017/ole-aabenhus-demokratiet-burde-vaere-lige-saa-enkelt-letforstaaeligt-og-appellerende-som-populismen/>

Oversættelser

- Ar. *Kav.* = Aristofanes, *Kavaleriet*. I K.M. Møller, *Kavaleriet. Skyerne. Lysistrate*. Aristofanes Samlede Komedier II. Odense 2005.
- Aeschin. 3 = *Æschines's Kranstale*. I A.B. Drachmann, *Æschines og Demosthenes. Taler for Kransen*. København 1917.

Dem. 18. = *Demosthenes's Kranstale*. I A.B. Drachmann, *Æschines og Demosthenes. Taler for Kransen*. København 1917.

Dem. 21 = Demosthenes, *Against Meidias*. I J. H. Vince, *Demosthenes. Orations, Volume III: Orations 21-26: Against Meidias. Against Androtion. Against Aristocrates. Against Timocrates. Against Aristogeiton 1 and 2*. Loeb Classical Library 299. Cambridge, MA 1935.

Thuk. 3 = *Thukydids 3. bog*, *AIGIS*, 12:1 (2012). URL: <http://www.igl.ku.dk/aigis/2012,1/AS-Thuc.pdf>